

Marchenko I.Ya. All-Union Museum Valuables Storage Conference activities in 1970 as a reflection of the general state of museums' art exhibits storage in 69s of this century.

This article deals with All-Union Museum Valuables Storage Conference activities in 1970. The participants' reports on state museums exhibits storage in the outlined period are analyzed. The Conference materials help to identify the weakest points in artefacts storing and exhibiting regarding domestic museums.

Key words: museum fund, exhibits storage, conservation, temperature and humidity conditions, storage organizing, heating systems.

Надійшло до редакції: 23.11.2014 р.

УДК 069:355/359

МАШТАЛІР В.В.

**Спроби створення полкових музеїв в Україні
на початку ХХ століття**

У статті висвітлено діяльність військово-історичних музеїв, створених у гусарських (уланських) полках Російської імперії на початку ХХ ст., що дислокувалися на території України або мали українське коріння.

Ключові слова: полковий музей, музей військової частини, гусарський полк.

Поруч із іншими особливостями сьогодення в українському суспільстві зазначається пробудження великого інтересу до свого минулого: відвідуються національні музеї, вивчаються центральні архіви, вшановуються видатні особистості, досліджуються духовні та матеріальні пам'ятки української історії та культури.

Усвідомлення важливості знання історичного минулого захватuje в повній мірі і військове середовище. Дане стосується в першу чергу військово-історичних музеїв або музеїв військових частин, що утворювалися на території України під час існування Російської імперії.

Періоди створення та характеристика фондів одинадцяти полкових музеїв Російської імперії знайшла певне висвітлення в першому випуску журналу Московського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства [1]. Однак, узагальненої комплексної наукової праці щодо створення полкових музеїв в Україні на початку ХХ ст. українська історіографія наразі не має.

Метою даної статті є аналіз створення полкових музеїв Російської імперії з деталізацією функціонування музеїв військових частин в Україні на початку ХХ ст.

У військових частинах Російської імперії українці, переважно, служили на батьківщині – у військах Київського й Одеського військових округів.

гів. Зазвичай частини налічували від 60 до 90 % українців на посадах рядового складу.

Військові частини Одеського військового округу:

VII армійський корпус (штаб – Сімферополь):

13-а піхотна дивізія (49-й Брестський, 50-й Білостоцький у Севастополі, 51-й Литовський у Сімферополі та 52-й Віленський у Феодосії полки);

34-а піхотна дивізія (133-й Сімферопольський та 134-й Феодосійський полки в Катеринославі, 135-й Керч-Снікольський полк у Павлограді, 136-й Таганрозький полк у Ростові-на-Дону полки);

13-а артилерійська бригада (Севастополь); 34-а артилерійська бригада (Олександрія); 7-й мортирний артилерійський дивізіон (Катеринослав).

VIII армійський корпус (Одеса):

14-а піхотна дивізія (на той час розташовувалася у Бессарабії та складалася переважно з молдаван);

15-а піхотна дивізія (57-й Модлинський у Херсоні, 58-й Празький у Миколаєві, 59-й Люблінський та 60-й Замосцький в Одесі полки);

4-а стрілецька бригада (13-й, 14-й, 15-й, 16-й стрілецькі полки в Одесі¹;

8-а кавалерійська дивізія (8-й драгунський Астраханський у Тирасполі, 8-й уланський Вознесенський у Бельцях, 8-й гусарський Лубенський у Кишиневі полки) (більшу частину складу дивізії становили молдавани, меншу – українці);

14-а артилерійська бригада (Кишинів); 15-а артилерійська бригада (Одеса); 4-а стрілецький артилерійський дивізіон (Одеса); 8-й кінно-артилерійський дивізіон (Кишинів); 8-й мортирний артилерійський дивізіон (Тирасполь).

Військові частини Київського військового округу:

IX армійський корпус (Київ):

5-а піхотна дивізія (17-й Архангелогородський, 19-й Костромський та 20-й Галицький полки у Житомирі, 18-й Вологодський у Новограді-Волинському);

42-а піхотна дивізія (165-й Луцький, 166-й Рівненський, 168-й Миргородський полки у Києві та 167-й Острозький у Черкасах);

9-а кавалерійська дивізія (9-й драгунський Казанський полк у Житомирі, 9-й уланський Бузький полк у Білій Церкві, 9-й гусарський Київський полк у Василькові);

5-а артилерійська бригада (Житомир); 42-а артилерійська бригада (Бердичів); 9-й кінно-артилерійський дивізіон (Житомир); 9-й мортирний артилерійський дивізіон (Біла Церква).

¹Різниця між піхотними та стрілецькими полками полягала в тому, що перші були 4-батальйонного складу, а другі – 2-батальйонного, тобто вдвічі меншими.

Х армійський корпус (Харків):

9-а піхотна дивізія (33-й Слєцький та 34-й Севський полки у Полтаві, 35-й Брянський та 36-й Орловський у Кременчуці);

31-а піхотна дивізія (121-й Пензенський, 122-й Тамбовський, 123-й Козловський, 124-й Воронізький полки у Харкові);

10-а кавалерійська дивізія (10-й драгунський Новгородський полк у Сумах, 10-й уланський Одеський полк в Охтирці, 10-й гусарський Інгерманландський полк у Чугуєві);

9-а артилерійська бригада (Полтава); 31-а артилерійська бригада (Білгород); 10-й мортирний артилерійський дивізіон (Білгород).

XI армійський корпус (Рівне):

11-а піхотна дивізія (41-й Селенгінський у Дубно, 42-й Якутський у Крем'янці, 43-й Охотський і 44-й Камчатський у Луцьку полки);

32-а піхотна дивізія (125-й Курський та 127-й Путивльський у Рівному, 126-й Рильський в Острозі, 128-й Старооскольський в Ізяславі полки);

11-а кавалерійська дивізія (11-й драгунський Ризький полк у Кремінці, 11-й уланський Чугуївський полк у Дубно, 11-й гусарський Ізюмський полк у Луцьку);

11-а артилерійська бригада (Дубно); 32-а артилерійська бригада (Рівне); 11-й кінно-артилерійський дивізіон (Дубно); 11-й мортирний артилерійський дивізіон (Біла Церква).

XII армійський корпус (Вінниця):

12-а піхотна дивізія (45-й Азовський у Старокостянтиніві, 46-й Дніпровський у Проскуріві, 47-й Український у Кам'янці-Подільському та 48-й Одеський у Могилеві-Подільському полки);

19-а піхотна дивізія (73-й Кримський у Вінниці, 74-й Ставропольський в Умані, 75-й Севастопольський у Гайсині та 76-й Кубанський у Тульчині полки);

3-я стрілецька бригада (9-й, 10-й, 11-й, 12-й стрілецькі полки у Жмеринці; піхотні – 4-батальйонного складу, стрілецькі – 2-батальйонного, тобто менші вдвічі);

12-а кавалерійська дивізія (12-й драгунський Стродубівський полк у Волочиську, 12-й уланський Білгородський полк у Проскуріві, 12-й гусарський Охтирський полк у Межибужжі);

12-а артилерійська бригада (Проскурів); 19-а артилерійська бригада (Вінниця); 3-й стрілецький артилерійський дивізіон (Літин); 12-й мортирний артилерійський дивізіон (Вінниця).

XXI армійський корпус (Київ):

33-я піхотна дивізія (129-й Бессарабський, 130-й Херсонський, 131-й Тираспольський, 132-й Бендерський полки у Києві);

44-а піхотна дивізія (173-й Кам'янецький та 174-й Роменський полки у Курську, 174-й Батуринський полк у Глухові, 176-й Переволочненський полк у Чернігові; дивізія була наполовину українською, наполовину російською);

33-а артилерійська бригада (Київ); 44-а артилерійська бригада (Ніжин); 21-й мортирний артилерійський дивізіон (Курськ).

Серед військ **Варшавського військового округу** українці становили значний відсоток у таких дивізіях і полках:

3-я Гвардійська дивізія (Лейб-гвардії Литовський, Лейб-гвардії Кексгольмський, Лейб-гвардії Санкт-Петербурзький та Лейб-гвардії Волинський полки у Варшаві);

4-а піхотна дивізія (13-й Білозерський та 14-й Олонецький полки у Ломжі; 15-й Шліссельбурзький та 16-й Ладозький полки у с. Замброво під Ломжею);

8-а піхотна дивізія (29-й Чернігівський, 30-й Полтавський, 31-й Олексіївський, 32-й Кременчуцький полки у Варшаві та її передмістях);

17-а піхотна дивізія (65-й Московський у Холмі, 66-й Бутирський у Замості, 67-й Тарутинський у Ковелі та 68-й лейб-піхотний Бородинський у Володимирі-Волинському полки);

7-а кавалерійська дивізія (7-й драгунський Кінбурнський у Ковелі, 7-й уланський Ольвіопольський у Грубешеві, 7-й гусарський Білоруський у Володимирі-Волинському полки) (за національним складом дивізія була російсько-українсько-білоруською).

Початок формування військово-історичних закладів на території України характеризується, в першу чергу, створенням полкових музеїв або музеїв військових частин, що утворювалися на території України під час існування Російської імперії.

Московський відділ Імператорського Російського військово-історичного товариства опублікував у 1912 р. перший випуск «Обозрения предметов военной старины. Отдел I. Музей войсковых частей», підготовлений членом товариства Н. Марксом. Він запропонував цікавий з точки зору принципів класифікації матеріалів фондів зібрань воєнних музеїв їх поділ на одинадцять відділів, за якими здійснив опис пам'яток: «I. Прапори, штандарти, регалії, трофеї та інші реліквії, Височайші грамоти, рескрипти та резолюції. II. Височайші подарунки, ювілейні й інші підношення полку. III. Ордена та відзнаки, медалі, печатки, монети. IV. Предмети озброєння, спорядження й обмундирування. V. Предмети воєнно-похідних спогадів. VI. Предмети побутового та історичного характеру. VII. Різного роду зображення, гравю-

ри, рисунки, фотографії, альбоми і т. д. VIII. Бібліотечний. IX. Архівний. X. Церковний. XI. Спортивний» [2, с. 167; 3, с. 9].

Полкові музеї дійсно володіли раритетними матеріалами. Відомо, що на території України мали військово-історичні музеї декілька полків [1, с. 6].

1-й гусарський Сумський полк короля Датського Фредерика VIII був сформований у 1651 р. як слобідський Сумський полк. Полковий музей сформований у 1906 р. Завідувачем музею в цьому ж році було призначено підполковника А.Ф. Рахманінова. Музей зберігав копію фамільного портрета свого першого командира – полковника Г. Кондратьєва, його пернач, шаблю, пістоль, дві порохівниці, сумку, три оригінальні грамоти царів Іоанна і Петра Олексійовичів нащадкам полковника. В першому відділі, який отримав назву «Заповідний» налічувалися: 3 георгіївських штандарта імператорів Олександра I (1814) та Миколи I; 4 грамоти Миколи I (1826) та грамота Олександра II за хоробрість під час Турецької війни (1877–1878).; 22 георгіївські срібряні труби (1812).

9-й гусарський Київський полк створений у 1866 р. Музей полку заснований у 1910 р. Він володів такими реліквіями, як портрет XVII ст. свого першого командира І. Новицького, гармати з написами того ж часу, грамоти приведення полку на присягу царям Іоанну і Петру Олексійовичам 1682 року, портрети та батальні картини, історичні документи, починаючи з XVII ст., полкове церковне блюдо 1169 р. У музеї зберігалися полкова гармата, знайдена нащадками першого командира полку – полковника Війська Запорозького І. Новицького й доставлена у військову частину полковником С. Бондаревим. На гарматі напис: «Лил Іосиф Тимофеевич за старанием его пана Ельяша Новицкого, полковника войска Запорозького. Отлита в Глухове в гор. Снятине 1692» [2, с. 167–177; 3].

Музей 4-го уланського Харківського полку, який був заснований у 1911 р., зберігав портрет ротмістра Ф. Лисенка, який захопив у полон керманича антиросійського польського повстання Т. Костюшка, уланські шапки 1813 і 1849 р., грамоту 1763 р. і полковничий універсал 1690 р. Трофеї полку склали 24 срібні труби, полкова ікона св. Покрови, пожалувана в 1869 р. імператрицею Марією Федорівною. Образ супроводжував полк під час російсько-турецької війни 1877–1878 років. Збереглися також церковні посуд і образи, які належали чугуївським козакам [3].

Інгерманландський 10-й гусарський Його Королівської Високості Великого Герцога Саксен-Веймарського полк існував у 1704–1918 роках [4, арк. 4]. Музей полку (розміщений у м. Чугуїв) відкритий у 1908 р., хоча його зародження розпочалося ще в 1904 р. В 1911 р. музей володіє штандар-

том із вензелем Петра I та 5 штандартами 1707 р. Іркутського драгунського полку [5, арк. 1].

Таким чином, музеї, присвячені історії військових частин (т.зв. полкові музеї) виникли в Російській державі на початку ХХ ст. Вони існували на громадських засадах, завдяки приватній ініціативі військових. Російське військово-історичне товариство, поставивши собі за мету збереження військово-історичних пам'яток (рухомих і нерухомих), збирало відомості про реліквії військової старовини, розміщені в полкових музеях, і друкувало відомості про них на сторінках своїх видань.

Слід підкреслити, що означена діяльність полкових музеїв була професійною на всіх етапах їх функціонування. Зародження на початку ХХ ст. музеїв військових частин Російської імперії, що дислокувалися на території України або мали українське коріння, стало головним центром популяризації військової історії. Детальне вивчення всіх аспектів діяльності музеїв військових частин є важливим внеском у дослідження теорії та практики розвитку військової музейної справи.

Джерела та література

1. Обзорение предметов военной старины. Отделение I. Музей войсковых частей. – Вып. I. – М., 1912. – 78 с.
2. Федорова Л.Д. З історії пам'яток охоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. – 373 с.
3. Габаев Г. Обзорение предметов военной старины. Отдел I. Музей войсковых частей. Выпуск I. Издание Московского отдела Императорского Русского военно-исторического общества, под редакцией действительного члена общества Н.А.Маркса. Москва 1912 г. // Записки разряда военной археологии и археографии Императорского Русского военно-исторического общества / Под ред. Н.И. Веселовского. Т. 2. – СПб., 1913.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 1196, оп. 1, спр. 20.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 1196, оп. 1, спр. 61.

Маишталір В.В. Попытки создания полковых музеев в Украине в начале XX века

В статье отражена деятельность военно-исторических музеев, созданных в гусарских (уланских) полках Русской империи в начале XX в., которые дислоцировались на территории Украины или имели украинские корни.

Ключевые слова: полковой музей, музей военной части, гусарский полк.

Mashталir V.V. Attempts of creation of regimental museums in Ukraine at the beginning the XX century

Activity of the military historical museums created in the hussar's (uhlan's) regiments of the Russian empire at the beginning the XX century is reflected in the article, which was deployed on territory of Ukraine or had the Ukrainian roots.

Key words: regimental museum, museum of military part, hussar regiment.

Надійшло до редакції: 24.04.2015 р.